

III. Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ ΕΞΕΛΙΣΣΕΣΘΑΙ,

Η ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ Η ΤΕΧΝΙΚΗ

1. Τὸ ἐξελίσεσθαι ὡς λογικὴ ἀρχὴ καὶ ἐπιστημονικὴ μέθοδος.

Ἄλλὰ θὰ ἐρωτήση κανεὶς, ἢ ἠθικὴ ἀξία καὶ ὁ ἀνθρωπισμὸς δὲν ἐξελίσσονται; Δὲν ὑπάρχει κ' ἐδῶ ἐξέλιξη, ὅπως ὑπάρχει στὴν ἱστορία τῶν ὀργανικῶν ὄντων, ὅπου κατὰ τὴ θεωρία τῆς βιολογίας ὑπάρχει μία ἀνιούσα γραμμὴ τῆς ζωῆς ἀπὸ τὸ πρωτόπλασμα ὡς τὸν ἄνθρωπο: Προτοῦ προχωρήσωμε στὸ εἰδικὸ αὐτὸ ζήτημα, πρέπει νὰ ἰδοῦμε τὴν καθ' αὐτὸ ἔννοια τοῦ ἐξελίσεσθαι, γιατί καὶ στὴ βιολογία γίνεται ἀπλῶς ἐφαρμογὴ τῆς γενικῆς αὐτῆς ἀρχῆς, ἢ ὅποια ἄλλωστε εἶναι παλαιὰ μέσα στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἡ βιολογία, ἐπειδὴ ἔφερε καὶ ἐμπειρικὰ στηρίγματα, κατώρθωσε νὰ δώσῃ μεγαλύτερη πειστικὴ δύναμη στὴν παλαιὰ φιλοσοφικὴ ἔννοια τοῦ ἐξελίσεσθαι. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως, ἂν ὁ νοῦς δὲν ἐπήγαινε πέρα ἀπὸ τὸ πενιχρὸ ἐμπειρικὸ ὕλικό, πὺ συγκέντρωσε ἢ βιολογία, ἂν ἀπαγορευόνταν ἢ καθαρὴ σκέψη, τότε δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν ποτὲ νὰ συλλάβωμε τὴν ἔννοια τοῦ ἐξελίσεσθαι, ἢ καὶ νὰ στηρίξωμε μία ἐξελικτικὴ βιολογικὴ θεωρία, ὅπως εἶναι ἡ θεωρία τοῦ Δαρβίνου (Darwin, 1809-1882). Λίγως τὴ γενικὴ ἀρχή, πὺ συνέλαβε ὁ νοῦς πολὺ πρὶν εὔρη τὰ σχετικὰ ἐμπειρικὰ ὑποστηρίγματα, ἢ νεώτερη βιολογία δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ ἀπαρτισθῇ ὡς θεωρία ἐπιστημονικὴ.

Ἡ ἰδέα τοῦ ἐξελίσεσθαι εἶναι τόσο παλαιά, ὅσον καὶ ἡ φιλοσοφία. Τὴν εὐρίσκομε πρῶτα στὸν Ἡράκλειτο ὡς αἰώνιο γίνεσθαι, ὅπου ὁ πόλεμος, δηλαδὴ ἡ ἀέναη διαλεκτικὴ τῶν ἀντιθέσεων, εἶναι ἐκεῖνο πὺ ὠθεῖ τὰ πράγματα πρὸς κάποια ἐξέλιξη.

Ἐκ τῆς φωτιᾶ γίνεται νερό, ἀπὸ νεροῦ γίνεται χῶμα, ὕστερα γίνονται ὅλα πάλι φωτιὰ καὶ ἡ διαλεκτικὴ αὕτη προχωρεῖ εἰς τὸ ἄπειρον. Κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ μάλιστα, παρουσιάζονται πρῶτα τὰ φυτὰ ἐπάνω στὴ γῆ, ὕστερα τὰ ζῶα καὶ μάλιστα τὰ ζῶα δὲν εἶχαν ὅλα ἀπ' ἀρχῆς ὅλα τὰ ὄργανα, ἀλλὰ μερικὰ εἶχαν μόνον μάτια, μερικὰ μόνον βραχίονες, ἀλλὰ μόνον αὐτιά. Πολλὰ παραμορφώματα ἐγεννήθησαν ἀπὸ τυχαῖες ἐνώσεις. Αὐτὰ καταστράφηκαν, διατηρήθηκαν ὅμως οἱ ζωτικώτερες μορφές τῆς ζωῆς καὶ αὐτὲς διαειωνίσθησαν. (Ἀριστοτέλης 300, β 28. Βλέπε καὶ Πλουτάρχου «Προβλήματα Συμποσιακὰ» VIII, 730 F «τῶν ἀνθρώπων πατέρα καὶ μητέρα κοινὸν ἀλοφῆνας τὸν ἰχθύν». Ἐπίσης Πλουτάρχου «Περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις» V, 19 «Ἀναξίμανδρος φησὶν ἐν ὑγρῷ γεννηθῆναι τὰ πρῶτα ζῶα», καθὼς καὶ Σιμπλικίου, ὑπόμνημα εἰς τὸ περὶ Οὐρανοῦ τοῦ Ἀριστοτέλη). Ἐπίσης, κατὰ τὴν βεβαίωση τοῦ Πλουτάρχου, ὁ Ἀναξίμανδρος ἐδίδασκε, ὅτι «ἐξ ἄλλοειδῶν ζώων ὁ ἄνθρωπος ἐγεννήθη». Τὰ ζῶα τῆς ξηρᾶς καὶ οἱ ἄνθρωποι ἐξῆλθαν ἀπὸ τὸ νερό, ὅπου πρῶτα ἔζησαν ὡς ἰχθυοειδῆ, «ἐν ἰχθύσιν ἐγγενέσθαι τὸ πρῶτον ἀνθρώπους καὶ τραφέντας καὶ γενομένους ἱκανοὺς ἑαυτοῖς βοηθεῖν ἐκβληθῆναι τῆνικαῦτα καὶ γῆς λαβέσθαι». Ἐπίσης κατὰ τὸ Σπεύσιππο, τὸ «κάλλιστον» καὶ «ἄριστον» δὲν ὑπάρχει ἀπ' ἀρχῆς, «τὸ κάλλιστον καὶ ἄριστον μὴ ἐν ἀρχῇ εἶναι» (Ἀριστοτέλης 1072, β 32).

Ἡ παλαιὰ αὕτη ἔννοια τῆς καταγωγῆς τοῦ κόσμου καὶ πρὸ ταντὸς τῶν εἰδῶν τῆς ζωῆς κρατήθηκε ἀργότερα καὶ ἀπὸ τοὺς ιτωϊκοὺς, οἱ ὅποιοι διδάσκουν μιὰ ἀτερμάτιστη ἐξέλιξη κόσμων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Αὐγουστῖνος ἀκόμα συγκρίνει τὴν ἐξέλιξη τοῦ κόσμου μὲ τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς δένδρου ἀπὸ τὸ σπόρο. Κατὰ τὸ μεσαίωνα, ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ ἐξελίσεσθαι ἔλαβε μυστικὴ, μεταφυσικὴ σημασία. Ἔτσι ὁ Ἰωάννης Σκῶτος Ἡριγένης (Scotus Erigena), κατὰ τὸν ἕνατο αἰῶνα θεωρεῖ τὸν κόσμον ὅλον ὡς ἀνάπτυγμα τῆς αἰωνιότητος πρὸς ἓνα εἶδος ζωῆς χρονικῆς. Ἀκόμα περισσότερο προχώρησε ὁ Νικόλαος Cusanus (1401 - 1464), γιατί αὐτὸς θεωρεῖ τὸν κόσμο ὡς ἀνέλιξη τῆς ἄπειρης ζωῆς μὲ ὁρμὴ πρὸς ἀπεριόριστη πρόοδο. Τὸ πλήρωμα τῆς ζωῆς τοῦ ἀπολύτου εἶναι δυνατόν νὰ τὸ φέρῃ στὸ φῶς καὶ νὰ τὸ ἐκφράσῃ μόνον ἡ ἄπειρη,

ἀτερμάτιστη πρόοδος. Ἡ δόξα τοῦ ἀπολύτου εἶναι ὅ,τι ἔρχεται στὸ φῶς μὲ τὴν ἀνέλιξη καὶ τὴν πρόοδο τοῦ κόσμου.

Αὐτὴν τὴ θρησκευτικὴ, μεταφυσικὴ ἔννοια τῆς προόδου καὶ τοῦ ἀναπτύγματος τοῦ κόσμου ὁ Giordano Bruno τὴν ἀντικατάστησε μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ. Ὁ κόσμος εἶναι ἐδῶ τῶρα ἓνα ὁλόζωο καλλιτέχνημα. Ὅλες οἱ ἀντιθέσεις λύνονται μέσα σὲ μιὰ βαθειὰ ἁρμονία. Καὶ ὅλη ἡ κίνηση ἢ αἰεζωὴ τοῦ κόσμου ἔρχεται ἔσωθεν, ἀπ' ἐκεῖ ἀνελίσσεται ἡ οὐσία τοῦ κόσμου. Ὡς ἐδῶ ἔχομε θρησκευτικὴ καὶ μεταφυσικὴ ἀπόχρωση τοῦ ἐξελίσεσθαι. Μὲ τὸν Καρτέσιο ὁμως γίνεται ἡ ἐμπειρικὴ στροφὴ τῆς ἰδέας αὐτῆς. Κατὰ βαθμιαία ἀκολουθία μέσα στὴ χρονικότητα εἶναι δυνατόν, κατ' αὐτόν, νὰ ἔγινε ὁ κόσμος. Ὁ Leibnitz συλλαβαίνει βαιθύτερα τὴν ἔννοια τοῦ ἐξελίσεσθαι καὶ ὁμιλεῖ γιὰ ἀδιάκοπη καὶ ἐλεύθερη πρόοδο, ὅλου τοῦ κόσμου, τοῦ σύμπαντος.

Κατὰ τὸ 1750, ἦταν ὁ Turgot ἐκεῖνος ποὺ διακήρυξε τὴν πίστη του γιὰ τὴ διαρκῆ πρόοδο τοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρώπου. ἀλλὰ καὶ τὴν πεποίθησή του γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας. Θεμελίωση ὁμως τῆς ἰδέας, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία εἶναι ἡ αἰώνια ἀνέλιξη τοῦ θεϊκοῦ πνεύματος καὶ παράσταση τῆς ἰδέας αὐτῆς μὲ τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας ἔδωκαν κυρίως οἱ Herder καὶ Ἐγγελος. Ἀλλὰ μέσα στὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη, τὴν ἰδέα τοῦ ἐξελίσεσθαι τὴν πολιτογράφησαν μὲ συγκεκριμένα ἐπιτεύγματα στὶς ἐργασίες των οἱ W. v. Humboldt (1767 - 1835) καὶ Savigny (1779-1861). Τὴν ἐποχὴ αὐτὴν ἡ βιολογία ἀγωνίζονταν ἀκόμα νὰ νομιμοποιήσῃ τὴν ἔννοια τοῦ ἐξελίσεσθαι μέσα στὸ ἔδαφός της. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἡ ὁποία, ὅπως εἶδαμε πρὶν, εἶχε τὴ γενικὴ ἰδέα, ὅτι ἡ ζωὴ καὶ τὰ εἶδη της ἔρχονται ἀπὸ ἐξέλιξη, στὴ νεώτερη ἐποχῇ, ὡς τὰ μέσα σχεδὸν τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐξελίσεσθαι ἀφορᾷ κυρίως τὴν κίνηση τῶν ἰδεῶν, δηλαδή τὴν πνευματικὴ πρόοδο. Αὐτὴ κυρίως ἡ ἔννοια ἐπικρατεῖ στὴν ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία τῶν Γερμανῶν καὶ στὴ λεγόμενη ἱστορικὴ σχολή. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἰδέας τοῦ ἐξελίσεσθαι στὴ βιολογία, ἔγινε κυρίως ἀπὸ τὸ Λαρβίνο.

Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς γενικῆς ἀρχῆς τοῦ ἐξελίσεσθαι μὲ τὴν ἐφαρμογὴ του στὰ διάφορα ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητας, ὅπως εἶναι τὸ ἱστορικὸ καὶ βιολογικὸ, ἀλ-

λάζει. *Έχει μεγάλη σημασία νὰ καταλάβωμε πῶς διαφορίζεται ἡ ἀρχὴ αὐτὴ καὶ πῶς εἰδικεύεται τὸ νόημά της μέσα στὰ δύο κύρια πεδία τῆς ἔρευνας, δηλαδή τῆς φυσικῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς. Πρὸ παντός, πρέπει νὰ καταλάβη κανεὶς τὴ διαφορὰ μεταξὺ φυσικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ἐκτὸς τούτου, ἄπὸ τὸ ἓνα μέρος εἶναι οἱ φυσικοὶ νόμοι. Ἐδῶ ἡ κίνησις τοῦ κόσμου καὶ τῶν σωμάτων, καθὼς καὶ οἱ μεταβολές των γίνονται σύμφωνα μὲ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητος. Ἐκτὸς τούτου, ἄπὸ τὸ ἄλλο μέρος, εἶναι ἡ ἱστορία, δηλαδή ὁ νόμος τῆς ἐλευθερίας. Ἐδῶ ἡ κίνησις γίνεται ὄχι κατὰ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητος, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ σκοποὺς καὶ ἀξίεις ποὺ θέτει ὁ πρακτικὸς νοῦς. Ὁ νόμος τῆς ἐλευθερίας δὲν ἔχει φυσικὴ ἀναγκαιότητα, ὅπως ὁ φυσικὸς, ἀλλὰ ἔχει ἀναγκαιότητα ἀξιολογικὴ. Ἡ ἱστορία δηλαδή, ἂν καὶ προϋποθέτει τὸ φυσικὸ γίνεσθαι, ὅμως ἡ ἴδια δὲν εἶναι ταυτόσημη μ' αὐτό, ἀλλὰ εἶναι κίνησις ἰδεῶν, καὶ ἔδρα τῶν ἰδεῶν εἶναι τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ἐλευθερία του. Ἐνῶ τὸ φυσικὸ γίνεσθαι εἶναι ἔξω τῶν ἰδεῶν. Πραγματικά, πρόοδος, «προκοπή», ὅπως ἔλεγον οἱ στωϊκοί, εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρῃ μόνον ἐκεῖ, ὅπου συντελεῖται ἀξιολογημένη καὶ ἐλεύθερη κίνησις τοῦ πνεύματος. Ἐνῶ μέσα στὴ σειρά τῆς αἰτιοκρατικῆς ἀκολουθίας, ὅ,τι ἔρχεται στὸ φῶς, ἐπειδὴ εἶναι προσδιορισμένο ἀπὸ πρὶν μὲ αἷτια ἀμετακίνητα, δὲν εἶναι τίποτε τὸ καινούργιο. Ὅπου ὅμως ὑπάρχει ἐξέλιξις, ἐκεῖ πρέπει ὅπωςδὴποτε ἡ κίνησις νὰ πηγαίνη πρὸς κάτι καινούργιο. Τοῦτο ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ μόνον ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἐλευθερία ἐκλογῆς, δηλαδή ἐκεῖ ὅπου προκρίνει κανεὶς ἀπὸ πολλοὺς σκοποὺς τὸν ἓναν. Τοῦτο γίνεται μόνον μέσα στὴν ἱστορικὴ ζωὴ, ἐνῶ μέσα στὸ σύστημα τῆς φυσικῆς αἰτιοκρατίας οὔτε σκοποὶ ὑπάρχουν, οὔτε ἰδέες, οὔτε ἀξίεις, οὔτε πρόοδος.

Μέσα στὴ φύση ὑπάρχει ἓνα αἰώνιο ἔρχεσθαι καὶ ἀπέρχεσθαι, γίνεσθαι καὶ φθείρεσθαι, δίχως κατεύθυνση καὶ δίχως ἀξιολόγησις. Ὁ ρυθμὸς εἶναι αἰώνιος καὶ εἶναι ὁλοένα ὁ ἴδιος. Ἐνῶ ἡ ἱστορία δὲν εἶναι ποτὲ ἡ ἴδια, ἐδῶ ἔρχεται πάντοτε νέα μορφή ζωῆς, ἡ ζωὴ ἀξιολογεῖται ἔσωθεν, καὶ δὲν εἶναι ἓνα παιχνίδι, οὔτε μία ἀσκοπη ἐπανάληψη. Ὁ κόσμος, δηλαδή τὸ φυσικὸ γίνεσθαι εἶναι, ὅπως λέγει ὁ Ἡράκλειτος, «αἰὼν παῖς ἐστὶ παίζων· πεττεύων· παιδὸς ἢ βασιληΐη» (52). Κανεὶς σκοπὸς, καμμιά προαίρεσις, καμμιά ἀξία μέσα σ' ὄλο αὐτὸ τὸ ἀπειρο φυσικὸ γί-

γνεσθαι. Ὅπως εἶδαμε πρὶν, ἐδῶ μέσα ἰσχύει ἀπόλυτα ὁ νόμος τῆς αἰτιότητας, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶναι νόμος λογικός, δηλαδή τοῦ λογικοῦ μας, καὶ εἶναι τὸ ἀξίωμα τῆς νοητότητας τοῦ φυσικοῦ γίγνεσθαι, πὺν ἂν τὸ ἐξετάσωμε καθ' ἑαυτό, δηλαδή χωριστὰ ἀπ' αὐτὸν τὸν νόμο, δὲν γίνεται ποτὲ νοητὸ σὲ μᾶς.

Ἄν τώρα ἐφαρμόσωμε αὐτὸ τὸ ἀξίωμα τῆς λογικῆς, πὺν ἐπικυρώνεται ἀκριβέστατα ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς φυσικῆς ἔρευνας, μόνον σ' ἓνα κλειστὸ σύστημα κινήσεων, ὅπως γίνεται τοῦτο στῆ φυσικῆ ὅπου πειραματιζόμεστε, τότε θὰ παρατηρήσωμε, ὅτι θὰ ἔχωμε ἐκεῖ μία σειρά μεταβολές, πὺν τὴν αἰτία τους, θὰ τὴν εὐρίσκωμε μέσα σ' αὐτὸ τὸ κλειστὸ σύστημα κινήσεων. Μὲ ἄλλα λόγια, εἶναι δυνατόν νὰ εἰποῦμε, ὅτι παρατηροῦμε ἐδῶ μία ἐξέλιξη κατὰ γενικὸ αἰτιοκρατικὸ νόημα. Ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ μία κατάσταση εἶναι ἀξιώτερη ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ ἀπλῶς, ὅτι ἡ μία εἶναι ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἀλλὰ καὶ ὅτι αὐτὴ ἡ ὠρισμένη κατάσταση, ἔστω ἡ α, αὐτὴ καὶ καμμιά ἄλλη, πὺν εἶναι μέσα ἐδῶ στὸ κλειστὸ σύστημα τῶν σχέσεων καὶ μεταβολῶν, εἶναι ἡ αἰτία γιὰ τὴ μεταβολὴ β. Ἄν τώρα, ὅτι διαπιστώσαμε πειραματικὰ μέσα στὸ κλειστὸ τοῦτο σύστημα μεταβολῶν καὶ κινήσεων, τὸ ἀπλώσωμε μὲ τὸ νοῦ μας μέσα στὸ σύστημα τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου γενικά, δηλαδή μέσα στὸ σύμπαν, τότε ἔχομε τὴν εἰκόνα γιὰ μιὰ ἐξέλιξη τοῦ κόσμου, δηλαδή γιὰ μιὰ σειρά καταστάσεων τοῦ φυσικοῦ γίγνεσθαι, μὲ τὴν ἔννοια τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης.

Θὰ ἦταν ὅμως ἀδύνατον νὰ προχωρήσωμε ἀπὸ τὸ κλειστὸ σύστημα κινήσεων καὶ μεταβολῶν τοῦ πειραματικοῦ μας ἐργαστηρίου πρὸς τὸ γενικὸ σύστημα τοῦ σύμπαντος καὶ νὰ τὸ κατανοήσωμε μὲ τὸν ἴδιο νόμο, δηλαδή τῆς αἰτιότητας, ἂν δὲν εἶχαμε, ταυτόχρονα μὲ τὸ νόμο τῆς αἰτιότητας, καὶ τὴν ἰδέα τοῦ ὅλου, τῆς ὁλότητας. Μ' αὐτὴν τώρα θεωροῦμε τὸν κόσμον, τὸ σύμπαν ὡς ἓνα σύστημα ἐπίσης κλειστὸ, δηλαδή κινούμενο κατὰ τὸ νόμο τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, καὶ δίχως τὸ ἐνδεχόμενον νὰ δεχθῆ τὸ σύστημα αὐτὸ ἄλλη ἐπίδραση, ἐξωτερικὴ, ἔστω θεϊκὴ. Ἔτσι, μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ὅλου κλείνομε τὸν κόσμον καὶ τὸν βλέπομε ὡς σύστημα, ἐνῶ πράγματι μὲ τὴν ἐμπειρία μας ποτὲ δὲ εἶναι δυνατόν νὰ κατορθώσωμε αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Ἡ ἐμπειρία ἀφήνει

ὅπωςδήποτε ἀνοιχτὸ τὸ ἐνδεχόμενον, νὰ δεχθῆ ὁ κόσμος κι' ἄλλη ἐξωκοσμική, ἐπίδραση, γιατί ἡ ἐμπειρία διδάσκει μόνον, ὅτι τὰ πράγματα εἶναι ἔτσι ὅπως εἶναι ἕως τώρα, ἀλλὰ δὲν διδάσκει ποτὲ οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ εἴπῃ, ὅτι θὰ εἶναι ὅπωςδήποτε πάντοτε ἔτσι, ὅπως εἶναι καὶ τώρα.

Ὁ νοῦς εἶναι ἐκείνος πού μὲ τὴν ἰδέα τοῦ ὅλου τερματίζει τὴν ἀτερμάτιστη σειρά τοῦ χρόνου καὶ τοῦ χώρου καὶ κλείνει ἰδανικὰ μέσα στὰ συστήματα αὐτὰ χώρου καὶ χρόνου, τὴ σειρά τῶν αἰτίων καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων. Ὡστε ἡ πεποίθηση, ὅτι ὁ κόσμος, τὸ σύμπαν ἀποτελεῖ σύστημα μεταβολῶν καὶ κινήσεων κατὰ τὸ νόμο τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, προϋποθέτει τὴν ἰδέα τοῦ ὅλου, καὶ δίχως αὐτὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀλοκληρώσωμε τὴν αἰτιοκρατικὴν σειρά τῶν μεταβολῶν, δηλαδή, δίχως αὐτὴν τὸ ἐνδεχόμενον νὰ δεχθῆ ὁ κόσμος ἐξωκοσμική ἐπίδραση, μένει ἀνοιχτὸ. Αὐτὴ ἡ ἀπόλυτη ὁλότητα εἶναι, λέγει ὁ Κάντ, «ἓνας σταυρὸς γιὰ τὸ φιλόσοφο, γιατί εἶναι δύσκολο νὰ γίνῃ νοητό, πῶς ἡ ἀτερμάτιστη σειρά τῶν καταστάσεων τοῦ σύμπαντος, πού αἰωνίως διαδέχονται ἡ μία τὴν ἄλλη, εἶναι δυνατόν νὰ συνταχθῆ σὲ ὁλότητα ἡ ὁποία νὰ περιέχῃ γενικὰ τὸ σύνολο τῶν μεταβολῶν».

Ἡ συστηματικὴ λοιπὸν ἐνότητα τοῦ κόσμου δὲν εἶναι ποτὲ πόρισμα τῆς ἐμπειρίας, οὔτε τῆς τυπικῆς λογικῆς, ἀλλὰ εἶναι σύνθεση τοῦ νοῦ, ἡ ὁποία ὅμως γίνεται, ἐπειδὴ ὁ νοῦς κινεῖται ἀπὸ τὴν ἰδέα τοῦ ὅλου. Ἡ ἐνότητα αὐτὴ εἶναι σύνθετο νόημα, καὶ μέσα του καταλήγουν καὶ ἐκβάλλουν οἱ αἰτιοκρατικὲς σειρὲς τῶν μεταβολῶν καὶ κινήσεων, ὅπως τὶς καθορίζει ἡ φυσικὴ ἐπιστήμη. Προϋποθέτει δηλαδή ἡ ἐνότητα αὐτή, ὅτι ὑπάρχει ὁλότητα κλειστὴ τῶν γνώσεων, τῶν κρίσεων, ὀλοκλήρωμα τῆς γνώσης καὶ τῆς ἐπιστήμης, πράγμα πού στὴν πράξη εἶναι καὶ ἀκατόρθωτο καὶ ἀπαράδεχτο. Δὲν εἶναι ὅμως ἡ σύνθεση αὐτὴ μία οἰκονομία τοῦ νοῦ, δηλαδή ἓνα ἀπλὸ βόλεμα, ἀλλὰ εἶναι ἀνώτερη λογικὴ ἀνάγκη. Ἡ λογικὴ αὐτὴ ἐνότητα προϋποθέτει καὶ ἀντίστοιχη ἐσωτερικὴ ἐνότητα τοῦ φυσικοῦ γίνεσθαι, ὡς ἐσωτερικό του νόμο. Πρέπει δηλαδή νὰ προϋποτεθῆ ὅτι μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση ὑπάρχει ἀφορμὴ, πού μᾶς ἀναγκάζει ὄχι ἀπλῶς νὰ συλλάβωμε τὴν ἐνότητα ὡς ἔννοια καὶ ἀρχή, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴν ἐφαρμόσωμε ἐπάνω στὸ φυσικὸ γίνεσθαι.

Ὁ καθέννας προϋποθέτει, ὅτι ἡ ἐνότητα ἀρμόζει στὴ φύση, καὶ ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου ἐδῶ δὲν ἐπαιτεῖ, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ τὴν ἐνότητα, δίχως ὅμως ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος νὰ εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθοῦν τὰ ὅρια αὐτῆς τῆς ἐνότητας. Πόσο γόνιμη εἶναι ἡ ἰδέα αὐτῆ τῆς ἐνότητας γιὰ τὴν προκοπὴ τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, τοῦτο καταφαίνεται ἀπὸ τὴν περαιτέρω ἀποδοτικότητά της. Δίχως αὐτὴν, ἡ διάνοια ἢ ἐπιστημονικὴ δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσῃ, γιατί ἡ πρώτη λογικὴ ἀνάγκη τῆς ἐπιστημονικῆς διάνοιας, εἶναι νὰ προϋποθέσῃ, ὅτι μέσα στὰ φαινόμενα, παρὰ τὴ διαφορὰ τους, ὑπάρχει κάποια ὁμοιογένεια, καὶ δίχως αὐτὴν πάλιν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λειτουργήσῃ, δηλαδὴ νὰ ἐφαρμοσθῇ ὁ λογικὸς νόμος τῶν γενῶν, δηλαδὴ τῶν γενικῶν ἐννοιῶν, ὅπου ὑπάγονται ὠρισμένες κατηγορίες πραγμάτων. Ἀλλὰ καὶ δίχως αὐτὴν τὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητας οὔτε ἡ ἐννοια τῆς εἰδοποιουῦ διαφορᾶς καὶ τοῦ ἀτερμάτιστου διαφορισμοῦ εἶναι νοητὴ, οὔτε καὶ ἡ ἐννοια τοῦ συνεχοῦς, τῆς συνέχειας, δηλαδὴ τῆς βαθμιαίας μεταβολῆς ἀπὸ τὴ μία μορφή στὴν ἄλλη.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνότητας, ἡ ἰδέα αὐτῆ τοῦ νοῦ, κανονίζει καὶ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν τριῶν αὐτῶν νόμων μέσα στὴν ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστήμη δουλεῖ μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ὁμοιογένειας, τὴν ἀρχὴ τῆς εἰδοποιουῦ διαφορᾶς καὶ τοῦ διαφορισμοῦ καὶ τέλος μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς συνέχειας. Ὅ,τι ἐνδιαφέρει τώρα ἐδῶ, εἶναι νὰ ἰδοῦμε πῶς διαμορφώνεται ἡ ἰδέα τοῦ ἐξελίσεσθαι μετὰ τὴν ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῶν τριῶν αὐτῶν λογικῶν ἀρχῶν. Ἡ μέθοδος τοῦ σκέπτεσθαι ποὺ λέγεται ἐξέλιξη, προϋποθέτει κατ' ἀνάγκην τὴν ἀρχὴ, ὅτι παντοῦ, δηλαδὴ σὲ κάθε σειρὰ φαινομένων, πρέπει νὰ ξεκινάει κανεὶς ἀπὸ ὅσο γίνεται λιγώτερα ἢ, καλύτερα, ἀπλούστερα στοιχεῖα, τὰ ὅποια, ἀκριβῶς κατὰ τὴν ἐξέλιξη, μετὰ διάφορες ἐνώσεις καὶ διαιρέσεις οἰκοδομοῦνται σὲ ὀλοένα συνθετώτερα μορφώματα. Δίχως ὅμως τὴν ἀρχὴ τῆς ὁμοιογένειας, ἡ ὁποία θέτει ὡς αἶτημα τὴ συστηματικὴ ἐνότητα τῆς φύσης καὶ ζητάει ὅσο γίνεται μεγαλύτερη ἀναγωγὴ σὲ λιγώτερα στοιχεῖα ἢ καὶ ὠρισμένες θεμελιακὰς δυνάμεις, ἢ ἔστω ἀκόμα καὶ σὲ μιὰ ἐνιαία δύναμη, εἶναι ἀδύνατον νὰ σκεφθοῦμε τὴν ἐξέλιξη ὡς ἐννοια καὶ ὡς γεγονός.

Ὁ Κάντ ἐφάρμοσε αὐτὸν τὸν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, τὸν γενετικὸ, ὄχι μόνο στὸ σύστημα τῶν ὀργανικῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ

στο πλανητικὸ σύστημα, καὶ ἀκόμα ἠθέλησε μ' αὐτὸ νὰ κατανοήσῃ καὶ τὴ σειρὰ τῶν γεωλογικῶν φαινομένων. Ὁμοιογένεια καὶ ἑτερογένεια, γένος καὶ εἶδοποιὸς διαφορὰ, εἶναι ἀπαραίτητοι ὄροι λογικοὶ γιὰ νὰ ὑπάρξῃ ἡ μέθοδος τοῦ σκέπτεσθαι, πού λέγεται ἐξέλιξη. Ἀκόμα μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ τρίτη ἀρχή, πού εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐξέλιξη, καὶ πού προϋποθέτει κι' αὐτὴ τὴν ἰδέα τῆς ἐνότητας. Ἡ τρίτη ἀρχή εἶναι ἡ συνέχεια, ἡ ὁποία ἐρχεται ἀκριβῶς νὰ ἐνώσῃ τὴν ὁμοιογένεια καὶ τὴν πολυειδία, τὴν πολυμορφία. Μὲ τὴν ἀρχὴ αὐτὴν εἶναι δυνατόν νὰ καταλάβωμε, πῶς γίνεται ἡ βαθμιαία μετάβαση ἀπὸ τὸ ἓνα εἶδος στὸ ἄλλο, πρᾶγμα πού δείχνει ἓνα εἶδος συγγένειας τῶν διαφόρων εἰδῶν, ἐφ' ὅσον ὅλα αὐτὰ κατάγονται ἀπὸ τὸ ἴδιον γένος, τὴν ἴδιαν πρωταρχή. Ἡ συνέχεια τῶν εἰδῶν εἶναι κι' αὐτὴ μία λογικὴ ἀρχή, μία ἰδέα, γιὰτι ποτὲ οὔτε σ' αὐτὴν δὲν ἀνταποκρίνεται πλήρως ἡ πείρα. Ἐχει δηλαδὴ καὶ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ μεθοδικὴ σημασία, κατευθύνει τὴν ἐπιστημονικὴ μας σκέψη καὶ ἐργασία δίχως ἡ ἐμπειρία νὰ τὴν καλύπτῃ ἀπόλυτα.

Τὰ διάφορα εἶδη, παρὰ τὴν εἶδοποιό τους διαφορὰ, συνορεύουν ὁμως καὶ συγγενεύουν τὸ ἓνα μὲ τὸ ἄλλο, καὶ δὲν ἐπιτρέπεται ἄλματικὴ μετάβαση, ἀλλὰ μετάβαση μὲ ὅλους τοὺς μικροὺς βαθμοὺς τῆς διαφορᾶς. Ὁ διαφορισμὸς πρέπει νὰ νοηθῆ συνεχῆς καὶ βαθμιαῖος. Ὁ ἴδιος ὁ Κάντ ὁμως ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ ἀπεριόριστη ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς στὰ εἶδη πού ὑπάρχουν στὸν ἐξωτερικὸ, φυσικὸ κόσμον προώρισται ν' ἀποτύχῃ, γιὰτι τὰ εἶδη μέσα στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον εἶναι πρᾶγματι χωριστά, ἐνῶ ἡ ἀρχὴ τῆς συνέχειας, ἡ ἰδέα τοῦ συνεχοῦς ἀπαιτεῖ ἀπειρία ἐνδιαμέσων σταθμῶν καὶ βαθμῶν. Γιὰ τοῦτο ἀκριβῶς, ὁ Κάντ ὀνομάζει τὶς ἀρχὲς αὐτὲς ὄχι συστατικὲς τῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μόνον μεθοδικές, τοὺς δίδει δηλαδὴ σημασία εὐρετικὴ. Πρέπει, μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ἐπιστήμη νὰ δουλεύῃ μ' αὐτὲς γιὰτι μόνον ἔτσι εἶναι δυνατόν νὰ συνταχθῆ ἡ πραγματικότης, νὰ ἀναχθῆ σὲ ὅσο γίνεται γενικώτερα γένη, νὰ διαφορίζεται σὲ ὅσο γίνεται περισσότερα εἶδη καὶ τέλος τὰ εἶδη αὐτὰ νὰ κρατοῦν τὴ συνέχειά τους. Ὡστε καὶ οἱ τρεῖς αὐτὲς ἀρχὲς ἀποτελοῦν τρόπο, μέθοδο τοῦ σκέπτεσθαι.

Ἡ γενικὴ αἰτιότητα, ὅπως τὴν ἐγνώρισαμε στὸ πρῶτον κεφάλαιο, λαβαίνει τώρα ἐδῶ συγκεκριμένο, εἰδικευμένο νόημα, γίνε-

ται, δηλαδή μέθοδος τοῦ σκέπτεσθαι εἰδική, καὶ μ' αὐτὴν ἐρχόμαστε νὰ νοήσωμε τὴν αἰτιοκρατικὴν ἐξέλιξιν τοῦ κόσμου. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα λογικὰ ὄργανα, ποὺ ἔχει ὁ νοῦς γιὰ νὰ κυριαρχήσῃ γνωστικὰ τὴν πραγματικότητα. Ὁ νοῦς γίνεται εὐρετικὸς ἀπὸ ἐσωτερικὴν χρεῖαν. Ἡ ἀνάγκη νὰ γνωρίσῃ τὴν πραγματικότητα, δηλαδή νὰ τὴν κατανοήσῃ, ἀνάγκη ὀλοτέλα πνευματικῆς, τὸν κάνει εὐρετικόν. Ὅπως ὁ γενικὸς νόμος τῆς αἰτιότητος εἶναι νόμος λογικὸς, δηλαδή μ' αὐτὸν δουλεύει ὁ νοῦς, ὁμοίαν καὶ ἡ μέθοδος τοῦ σκέπτεσθαι ποὺ λέγεται ἐξέλιξις, εἶναι λογικὸν εὖρημα τοῦ νοῦ με σκοπὸν νὰ γνωρίσῃ εἰδικώτερα τὸν κόσμον καὶ τὴν γέννησίν του. Ἡ μία μέθοδος συμπληρῶνει τὴν ἄλλη, καὶ τοῦτο σημαίνει, ὅτι καμμιὰ δὲν εἶναι ἀπόλυτη. Γενικά, ὁ νοῦς εἶναι πολυδιάστατος καὶ ὄχι μονοδιάστατος, δηλαδή ἔχει περισσότερους τρόπους νὰ ἐρμηνεύῃ καὶ νὰ κατανοῇ.

Εἶναι ὁμοίαν ἀνάγκη, γιὰ νὰ καταλάβωμε τὸ ἐσωτερικὸν νόημα τῆς μεθόδου, ποὺ λέγεται ἐξέλιξις, νὰ γίνωμεν ἐδῶ δύο γενικὰ παρατηρήματα. Τὸ πρῶτον εἶναι, ὅτι γιὰ νὰ γίνῃ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς μεθόδου αὐτῆς σὲ ὁποιοδήποτε στρώμα τῆς γνώσης καὶ σὲ ὁποιοδήποτε πεδίο τῆς πραγματικότητος, εἶναι ἀπαραίτητον νὰ προϋποτεθῇ ἀπ' ἀρχῆς ἓνα σημεῖον ἀφειρησίας, κί' αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῇ δεδομένο. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁμοίαν, ὅτι μέσα σ' ἓναν τομέαν τῆς γνώσης θεωρεῖται ὡς πρωταρχία, ὡς ἀρχέτυπον στοιχεῖον, ὡς ἀφειρησία, εἶναι δυνατόν μετὰ τὴν προκοπὴν τῆς ἐπιστήμης ν' ἀναχθῇ σὲ ἀκόμα ἀπλούστερον μορφήν, δηλαδή τὸ πρῶτον δεδομένο τῆς σειρᾶς ποὺ λέγεται ἐξέλιξις δὲν εἶναι ἀμετακίνητον, οὔτε στερεότυπον. Ἐπίσης, ἡ γενικὴ θεώρησις τῆς πραγματικότητος δὲν σταματᾷ ποτὲ στὰ στοιχεῖα ποὺ διαπιστώνει ἡ ἐμπειρικὴ ἐρευνᾶ ἀλλὰ ἀπὸ ἀναπότρεπτην λογικὴν ἀνάγκην, προχωρεῖ πρὸς γενικὴν ἐνότητα, ποὺ δὲν τὴν προσφέρει ποτὲ ἡ ἐμπειρία. Τὸ δεύτερον παρατήρημα ἀφορᾷ τὴν τελεολογικὴν καθὼς καὶ τὴν ἀξιολογικὴν ἐξέλιξιν, δηλαδή ἐκείνην ποὺ τείνει νὰ πραγματοποιήσῃ σκοποὺς καὶ ἀξίας, ποὺ ἰσχύουν γενικῶς. Ἡ ἐξέλιξις αὕτη δὲν εἶναι ἀδύνατη, εἶναι δυνατὴ, καὶ ὑπάρχει μέσα στὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ πρέπει ἀπ' ἀρχῆς νὰ τὴν κρατήσωμε μέσα σὲ ὠρισμένα ὄρια, — εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα, ἂν τὴν σκεφθοῦμε ἀπεριόριστα. Ὑπάρχει πράγματι ἐξέλιξις, μετὰ τὴν ἐννοίαν, ὅτι ἀνεβαίνωμε ἀπὸ

βαθμίδα σὲ βαθμίδα, ὅτι προχωροῦμε ἀπὸ τὸ κατώτερο στὸ ἀνώτερο, ἂν μείνωμε μέσα στὸν κύκλο ἐνὸς πολιτισμοῦ, ἔστω τοῦ ἑλληνικοῦ. Τὸ πλατωνικὸ φιλοσόφημα εἶναι συνθετώτερο ἀπὸ τὰ προσωκρατικά, ὅσο γενναῖα κι' ἂν εἶναι ἐκεῖνα. Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη ὁμως ἀρχίζει ἡ κατιοῦσα γραμμὴ, δηλαδή τὰ φιλοσοφήματα γίνονται πάλιν ἀπλούστερα, δὲν ἔχουν οὔτε τὴ σύνθεση οὔτε τὴν πυκνότητα τῶν δύο κλασικῶν φιλοσόφων.

Δὲν ἐπικυρώνει ὁμως ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα οὔτε τὰ μεγαλεπήβολα σχέδια τοῦ Ἐγέλου, ὅτι δηλαδή κατ' ἀναγκαιότητα τὸ μεταγενέστερο εἶναι πάντοτε τελειότερο, γιατί ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία οὔτε μία ἡλικία πολιτισμοῦ παρουσιάζει, οὔτε μία μονοσήμαντη κίνηση, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολυειδία μορφῶν, πού φανερόνται σιγὰ-σιγὰ, καὶ ἡ κάθε μία ἐξελίσσεται ἔσωθεν καὶ σύμφωνα μὲ ρυθμοὺς ἄγνωστους σὲ μᾶς ἢ τουλάχιστον περισσότερο μυστικούς καὶ μνημειακούς, ἀπ' ὅτι φανταζόμαστε. Οὔτε εἶναι δυνατὸν ν' ἀποδείξωμε, ὅτι ὅλα ὅσα γίνονται μέσα στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξη, μέσα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, εἶναι λογικὰ ἐπειδὴ ὑπάρχουν, ὅπως δέχεται ὁ Ἐγελος. Καὶ ἀφοῦ τὸ κατ' ἐξοχὴν ἔδαφος τῶν ἀξιῶν καὶ τῶν σκοπῶν, δηλαδή ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα, δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ δεχθοῦμε τὴ συνεχῆ πρόοδο μὲ ἀναγκαιότητα νόμου, πολὺ λιγώτερο εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμόσωμε τὴν ἔννοια αὐτὴν, δίχως περιορισμό, στὴ φυσικὴ ἐξέλιξη, δηλαδή στὴν κίνηση τῆς φυσικῆς ζωῆς.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁμως δὲν πρέπει ἀπ' ἀρχῆς ν' ἀποκλείσωμε τὴ δυνατότητα, ὅτι καὶ τὰ φαινόμενα τῆς ζωῆς, δηλαδή κατὰ τὴν ἐξέλιξή τους καὶ τὸ εἶναι τους, πρέπει νὰ τὰ νοήσωμε ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ σκοποῦ. Μόνον ὅτι ὁ σκοπὸς ἐδῶ δὲν εἶναι συνειδητός, ἀλλὰ λειτουργικός, εἶναι δηλαδή ἐνεργός, δίχως ὁμως νὰ ἔχη συνείδηση τοῦ εἶναι του. Ἡ ζωὴ εἶναι δυνατόν, καθὼς εἶναι ὀργανωμένη, νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐνεργὸς σκοπός, ὡς ἐντελέχεια, δίχως ὁμως αὐτοσυνείδηση. Καὶ κάτι περισσότερο ἀκόμα, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῆ ὡς μεθοδικὴ δυνατότητα νὰ νοήσωμε τὴν ὁλότητα τῆς αἰτίας καὶ τοῦ ἀποτελέσματος, δηλαδή τὴν ἐνότητα τοῦ σύμπαντος ὡς ἐνεργὸ σκοπὸ, ὡς ἐντελέχεια, ὡς «αὐταρκες ζῶον», ὅπως λέγει ὁ Πλάτων. Ὅλη ἡ ἐσωτερικὴ διαδικασία πού γίνεται μέσα στὸν κόσμον, δηλαδή ἡ διαλεκτικὴ του κίνηση, δὲν φέρνει

τίποτε άλλο στο φῶς, παρά ὅ,τι ὡς δυνατότητα ὑπάρχει μέσα του, δηλαδή ὁ κόσμος δύναται νὰ νοηθῆ ὡς ἐντελέχεια, ἡ ὁποία κινεῖται ἀπὸ τὸ δυνάμει εἶναι στὸ ἐνεργεῖα εἶναι, ἀπὸ τὴ δυνατότητα στὴν πραγματικότητα. Ἡ αἰτιοκρατικὴ ἀκολουθία κατὰ τὴν ἀποψη αὕτη δὲν εἶναι τίποτε άλλο, παρά τὰ ἀναγκαῖα βήματα γιὰ νὰ πραγματωθῆ ἡ ὁλότητα τῶν ἀπ' ἀρχῆς ὠρισμένων ὄντολογικῶν δυνατοτήτων.

Ποτέ ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσωμε τὸ σύμπαν μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς συνεχοῦς, ἀτερμάτιστης προόδου. Ἡ ἐννοια αὕτη, ἀφοῦ εἶναι ἀδύνατη μέσα στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, ὅπου πράγματι ὑπάρχει ἡ πραγμάτωση τῶν ἀξιῶν καὶ ἐνεργεῖ ἡ βούληση, ὅπου ὅμως ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ παρακολούθησή της τεχνικὴ εἶναι τὰ μοναδικὰ παραδείγματα τῆς προόδου, εἶναι ἀκόμα περισσότερο ἀδύνατη μέσα στὸ φυσικὸ γίγνεσθαι, γιὰ τὸ «αὐταρκες ζῶον», δηλαδή τὸ σύμπαν, ὅσον καὶ ἂν κινεῖται καὶ ἀλλάζει, ἡ ἐντελέχειά του ἔρχεται κατ' οὐσίαν πάντοτε ὁλόκληρη στὸ φῶς, καὶ τώρα καὶ πρὶν καὶ ὕστερα. Τὸ φανέρωμα τῆς ἐντελέχειας ποὺ λέγεται σύμπαν, εἶναι πάντοτε παρόν, δὲν προοδεύει, ἀλλὰ ὑπάρχει αἰώνια. Ὡστε μέσα στὸ σύμπαν, ἡ ἐννοια τῆς προόδου εἶναι ἀδύνατη, ἐνῶ μέσα στὴν ἱστορία ὑπάρχει, ἀλλὰ ὄχι ἀπεριόριστη. Τὸ ἴδιο ἰσχύει κατ' ἀναλογίαν καὶ γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν εἰδῶν τῆς ζωῆς. Εἶναι δηλαδή δυνατόν νὰ ἰδοῦμε τὸν κατὰ εἶδη διαφορισμὸ τῆς ζωῆς μὲ τὴν ἰδέα τῆς προόδου καὶ τῆς ἐξέλιξης, δηλαδή μὲ τὴν ἰδέα, ὅτι ἡ ζωὴ ἀκολουθεῖ μία ἀνιούσα γραμμὴ ὡς τὸν ἄνθρωπο. Τοῦτο ὅμως γιὰ νὰ ἔχη ἐπιστημονικὴ ἀξία, πρέπει νὰ κριθῆ ἀπὸ τὰ γεγονότα καὶ ἀπὸ τὸ ἐμπειρικὸ ὑλικὸ ποὺ θὰ προσκομίση ἡ βιολογία.

2. — Ἡ «ἠθικὴ» θεωρία τοῦ Σπένσερ.

Ἡ σύντομη αὕτη λογικὴ προπαιδεῖα ἦταν ἀπαραίτητη καὶ γιὰ νὰ ἐκτιμήσωμε τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἐξελίσσεσθαι στὴν εἰδικὴ ἐπιστήμη, καὶ κυρίως στὴ βιολογία, καὶ γιὰ νὰ κρίνωμε τὴν ἐπιστήμη ἐκείνη, δηλαδή τὴν κοινωνιολογία, ποὺ μεταφέρει αὐτούσια τὴν ἀρχὴ τοῦ ἐξελίσσεσθαι καὶ

μέσα στα ιστορικά και κοινωνικά φαινόμενα. Ἀπὸ τὴ βιολογία καὶ τὰ προβλήματα τῆς, ὅπως τὰ ἔθεσεν ὁ Δαρβῖνος, ἔρχεται ὕστερα ὁ Σπένσερ (Spencer, 1820 - 1903) νὰ ἐξηγήσῃ καὶ τὰ κοινωνικά, ἀλλὰ τὸ κυριώτερο, καὶ τὰ ἠθικά προβλήματα τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ὁ Δαρβῖνος εἶχε παρατηρήσει, πὼς ὅ,τι ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι ὀνομάζομε στὴν ψυχικὴ ζωὴ μας σύγκρουση τάσεων καὶ ἐπιθυμιῶν, ἀλλὰ καὶ ὅ,τι ὀνομάζομε ἠθικὴ σύγκρουσι καθηκόντων, τοῦτο εἶναι κάτι ποὺ ὑπάρχει ἤδη καὶ στὰ ζῶα. Καὶ γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ γνώμη του αὐτὴν, ὁ Δαρβῖνος προσκομίζει παρατηρήματα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ζώων. Μία ἀγέλη πιθήκων δέχεται ἐπίθεση ἀπὸ κυνηγοὺς καὶ σκύλους. Οἱ πίθηκοι ὑποχωροῦν κανονικὰ ὡς συντεταγμένο σῶμα, ὡς τάγμα, ὅπου οἱ ἡλικιωμένοι ἀρσενικοὶ πίθηκοι ἀποτελοῦν τὴν ὀπισθοφυλακὴν. Καθὼς ὁμοῦς ὑποχωροῦσαν, ἓνας νέος πίθηκος ξέκοψε, καὶ ἀπὸ τὸ σάστιμά του κατέφυγε μέσα σὲ κάτι βράχους. Ἐκεῖ ὁμοῦς τὸν περιζώνουν οἱ σκύλοι, κι' αὐτὸς ἀρχίζει νὰ φωνάζῃ. Ὅταν ἓνας ἡλικιωμένος ἀρσενικὸς πίθηκος ἄκουσε τὴς κραυγῆς τοῦ μικροῦ, γυρίζει πίσω, περνάει μὲ ὀρμητικότητά καὶ αὐτοθυσίᾳ μέσα ἀπὸ τὰ σκυλιά, προσκαλεῖ μὲ τὴς φωνῆς του τὸν μικρὸ πίθηκο νὰ βγῇ ἀπὸ τοὺς βράχους καὶ μὲ γενναιότητα τῶρα πάλιν ὁ πολυπειρὸς πίθηκος, ἔχοντας πλάι του τὸν μικρό, περνάει μέσα ἀπὸ τοὺς σκύλους καὶ ἐνώνεται μὲ τὴν ἀγέλη.

Ἄν τὴν ὁμάδα αὐτὴν, λέγει ὁ Δαρβῖνος, τὴν ἀποτελοῦσαν ἄνθρωποι, θὰ ἐλέγαμε, ὅτι τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶναι ἠθικὸ καὶ θὰ τὸ ὀνομάζαμε αὐτοθυσία. Ἐν τούτοις, λέγει ὁ Δαρβῖνος, τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐξηγεῖται βιολογικὰ, γιὰτὶ ἡ ζωὴ κινεῖται καὶ ρυθμίζεται ἀπὸ ἔνστικτα. Ὡς κύριό τῆς ἔνστικτο ἔχει τὴν αὐτοσυντήρησι τοῦ ἀτόμου. Ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ ἔχει καὶ τὸ ἔνστικτο τῆς σωτηρίας τοῦ εἴδους, τοῦ γένους. Ἀκόμα κι' ἄλλο ἓνα παρατήρημα ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ζώων: ὑπάρχουν πολλὰ εἴδη ἀποδημητικῶν πουλιῶν ποὺ προφθάνουν καὶ γεννοῦν καὶ δεύτερη φορά, ἀργὰ τὸ καλοκαίρι πρὸς τὸ φθινόπωρον. Ὅμως τὰ μικρὰ τῶν γεννήθησαν ἀργὰ καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἀποδημίας ἐπείγει, ἡ μητέρα τοὺς κυριεύεται ἀπὸ τὴν ὀρμὴν τῆς ἀποδημίας. Καὶ πράγματι, ἐπικρατεῖ ἀμέσως αὐτὴ ἡ ὀρμὴ, ἡ μητέρα ἀφήνει τὰ μικρὰ τῆς καὶ φεύγει. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁμοῦς ἔχει μέσα τῆς καὶ τὸ ἄλλο ἔνστικτο, ὡς εἰποῦμε

τὸ φίλτρο. Καὶ βλέπομε, ὅτι τοῦτο τὸ δεύτερο ἀντιμάχεται τὸ πρῶτο, γιατί ἡ μητέρα τῶν μικρῶν σὲ λίγο γυρίζει πίσω στὴ φωλιά. Ἄλλὰ καὶ τὸ ἄλλο ἔνστικτο δὲν ἡσυχάζει. Ἐπικρατεῖ τώρα πάλιν ἐκεῖνο καὶ ἡ μητέρα φεύγει καὶ πάλιν. Καὶ ὅμως γυρίζει πάλι στὴ φωλιά. Τοῦτο γίνεται καὶ ξαναγίνεται πολλές φορές, ὥσπου τέλος νικάει ἡ ὁρμὴ τῆς ἀποδημίας, δηλαδή ἡ αὐτοσυντήρηση ἐδῶ. Τὰ μικρὰ παραδίδονται στὸ θάνατο. Ἡ μητέρα τους φθάνει στὴν Ἀφρική, ἀλλὰ ἐκεῖνα εἶναι τώρα νεκρὰ στὸ ψυχρὸ κλίμα ὅπου τ' ἄφησε.

Ἄν ἡ μητέρα αὐτὴ εἶχε μνήμη, πρὸ παντὸς ὅμως ἂν εἶχε παρακόλουθη εὐαισθησία, θὰ ἔπρεπε, μόλις θυμόνταν τὰ μικρά της, νὰ αἰσθάνεται θλίψη. Θὰ ἔπρεπε νὰ αἰσθάνεται θλίψη, ἂν εἶχε εὐαισθησία καὶ μνήμη. Μὲ τὸ ἂν καὶ μὲ τὸ θά, ὁ Δαρβίνος συνάγει τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδηση εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ κοινωνικοῦ δεσμοῦ μέσα μας. Καὶ αὐτὴ πάλιν εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ συνόλου. Τὸ συμφέρον πάλιν αὐτὸ ἀντιτίθεται στὸν ἐγωϊσμό τοῦ ἀτόμου. Καὶ ἓνα ἄλλο συμπέρασμα συνάγει ὁ Δαρβίνος, ὅτι δηλαδή τὰ κοινωνικὰ ἔνστικτα, πὺ ἀσφαλίζουν τὴ διατήρηση τῆς κοινωνίας, μεταδίδονται κληρονομικὰ ἀπὸ ἄτομο σὲ ἄτομο. Ἄν γενικευθοῦν τὰ ζητήματα αὐτά, τότε προκύπτει κατὰ τὸ Δαρβίνο, τὸ πόρισμα, ὅτι δὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῆς φυσικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, μεταξὺ ἀγέλης ζώων καὶ κοινωνίας ἀνθρώπων. Ἀνθρώπινη κοινωνία καὶ γενικὰ ἱστορικὴ προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου δὲν διαφέρει ριζικὰ ἀπὸ τὴν ἀγελαία ζωὴ τῶν ζώων.

Μὲ τὰ ἂν καὶ μὲ τὰ θά, γίνεται ἐδῶ ἓνας ἀπαράδεκτος δογματισμός. Καὶ εἶναι ἀπαράδεκτος, γιατί ὅλες οἱ ἐπιστῆμες οἱ εἰδικὰ ἀνθρώπινες, ἡ κοινωνιολογία, ἡ ἱστορία, ἡ γλωσσολογία, ἡ ἱστορία τοῦ δικαίου, ἡ ἱστορία τῆς τέχνης καὶ ἡ ἱστορία τῶν θρησκευτῶν περιώρισαν, καὶ ὁλοένα περιορίζουν περισσότερο τὶς ἔνστικτες ἱκανότητες τοῦ ἀνθρώπου καὶ πληθαίνουν τὶς ἐλεύθερες καὶ πνευματικὲς, ἐκεῖνες πὺ τὸν χωρίζουν ἀπὸ τὴν ἄλλη ζῶσα φύση. Ὁ δογματισμὸς αὐτὸς τοῦ Δαρβίνου εἶχε ἀπλωθῆ ἄλλοτε καὶ στὶς ἱστορικὲς ἐπιστῆμες καὶ χρειάστηκε πράγματι καιρὸς καὶ μόχθος γιὰ ν' ἀπαλλαγοῦν οἱ ἱστορικὲς ἐπιστῆμες ἀπ' αὐτόν. Μόνον ὁ μαρξισμὸς μένει ἀκόμα πιστὸς στὸ δογματισμὸ αὐτόν, καὶ τοῦτο γιατί τοῦ εἶναι χρήσιμος, ιδίως ἀπὸ τότε πὺ ὁ μαρξισμὸς ἔγινε

πολιτική πράξη. Ἡ τελευταία πεντηκονταετία δαπανήθηκε σχεδὸν ὀλόκληρη πρὸς τὸ σκοπὸν αὐτόν, ν' ἀπαλλαγῶν οἱ ἱστορικὲς ἐπιστῆμες ἀπὸ τῆ φυσιοκρατίας τοῦ Δαρβίνου καὶ τοῦ Σπένσερ. Ἀλλά, ἂν ἐλευθερώθηκαν οἱ ἱστορικὲς ἐπιστῆμες ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς βιολογίας, δεσμεύθηκαν κατὰ πολὺ ὕστερα ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς οἰκονομοκρατίας, κι' αὐτὸ ὅμως τὸ ἀπόσεισαν καὶ ἀπόχτησαν ξανά τὴν αὐτοτέλειά τους.

Ἀλλὰ μεγαλύτερη σημασία ἔχει ἐδῶ γιὰ μᾶς τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Σπένσερ ἀνάπτυξε συστηματικώτερα τὶς σκέψεις τοῦ Δαρβίνου γιὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς φυσικῆς καὶ ἱστορικῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἢ καλύτερα γιὰ τὴν ταυτότητα ἀγέλης καὶ κοινωνίας. Πρέπει λοιπὸν νὰ γνωρίσωμε ἐδῶ στὶς γενικώτερες γραμμὲς της, τὴν ἐφαρμογὴ τῆς βιολογικῆς πείρας στὰ ἱστορικὰ καὶ κοινωνικὰ φαινόμενα. Μέσα στὸ σύστημά του, ὁ Σπένσερ ἐνώνει σκέψεις τοῦ Δαρβίνου μὲ σκέψεις τοῦ Comte, κι' αὐτὲς πάλιν τὶς συνδυάζει μὲ τὶς δικές του. Ὅλο μαζὶ τὸ σύστημα ἢ καλύτερα τὸ κρᾶμα αὐτὸ τῶν σκέψεων, τὸ ὀνομάζει θεωρία τοῦ ἐξελίσεσθαι ἢ ἀνελίσεσθαι. Ἡ θεωρία αὕτη ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση ἐπάνω στὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν «μαζῶν», καί, παρ' ὅλον τὸν πόλεμο, ποὺ τῆς ἔγινε ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς ἐπιστῆμες, ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερα νὰ δεσπόζη, τουλάχιστον στὶς «μαζες». Σήμερα μάλιστα ἐνισχύεται μὲ τὴ θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων ἢ γίνεται καὶ τὸ ἀντίθετο, ἢ θεωρία τῆς πάλης τῶν τάξεων ἐνισχύεται ἀπὸ τὰ δόγματα τοῦ Σπένσερ περὶ κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων.

Ὅλωσδήποτε ὅμως τὸ γεγονός, ὅτι πολλοὶ ἀνθρωποὶ παραδέχονται τὴ θεωρία καὶ δροῦν μέσα στη ζωὴ σύμφωνα μ' αὐτήν, δὲ ἀποφασίζει τίποτε γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴ λογικὴ της στερεότητα. Τὸ ζήτημα ποὺ ἐνδιαφέρει ἐμᾶς ἐδῶ, εἶναι νὰ ἰδοῦμε κατὰ πόσον στηρίζεται ἐπιστημονικὰ ἢ ὄχι. Τὸ ὅτι ἔγινε ἡ θεωρία ὄργανο τῆς πάλης τῶν τάξεων, ὅπως τὴν ἐφαρμόζει ὁ μαρξισμός, τοῦτο δὲν λέγει τίποτε γιὰ τὴν ἀλήθειά της. Προτοῦ ὅμως κρίνωμε, πρέπει νὰ ἐκθέσωμε σὲ γενικὲς γραμμὲς τὴ θεωρία τοῦ Σπένσερ. Ἄν μάλιστα εἶναι δυνατόν, νὰ προχωρήσωμε περισσότερο καὶ νὰ ἐξαγάγωμε ὅλα τὰ πορίσματα τῆς θεωρίας αὐτῆς, τὰ ἀκρότατα «λογικά της» συμπεράσματα. Πρέπει σ' αὐτὸ νὰ γίνωμε συνεπέστεροι καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ θεωρία, γιατί μόνον τότε

ἔχομε δικαίωμα καὶ νὰ τὴν κρίνωμε. Καὶ δὲν κρίνεται ποτὲ κάτι ἀπὸ τὸ ἂν μᾶς ἀρέσῃ ἢ μᾶς ἀπαρέσῃ, οὔτε ἀπὸ τὸ ἂν αὐτὸ ἐναντιώνεται σὲ ἄλλα βαθύτερα συναισθήματα καὶ βιώματα, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὸ ἂν ἀντέχη στὴ λογικὴ ἔρευνα, στὸν ἀντικειμενικὸ ἔλεγχο.

Τὶς σκέψεις του γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία καὶ τὸν «ἠθικὸ» της προορισμό, ὁ Σπένσερ τὶς ἀναπτύσσει μέσα σ' ὅλα τὰ συγγράμματά του, πρὸ παντός ὅμως μέσα στὰ ἠθικά του ἔργα, κυρίως στὸ ἓνα πού ἔχει τὸν τίτλο «Τὰ γεγονότα τῆς ἠθικῆς» (1879) καὶ στὸ ἄλλο πού ἐπιγράφεται «Ἀρχές τῆς ἠθικῆς» (1892). (The Data of Ethics, The inductions of Ethics). Τὸ σημαντικό εἶναι, ὅτι ὁ Σπένσερ ἀποδίδει τόση σημασία στὸ ἠθικὸ πρόβλημα τῆς ζωῆς, ὥστε ὅλα τὰ ἄλλα ἔργα τοῦ ἀνθρώπου τὰ θεωρεῖ ὡς ἀπλὰ μέσα γιὰ τὴν ἠθικὴ του τελείωση, ὅλα τὰ ἄλλα πρέπει νὰ ὑπηρετοῦν τὸν ἠθικὸ προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀξίζει νὰ τονισθῇ ἔδῳ, ὅτι ὁ Σπένσερ, ἂν καὶ εἶναι κι' αὐτὸς εὐδαιμονιστής, ὅπως ὅλοι οἱ Ἄγγλοι, προχωρεῖ ὅμως πέρα ἀπὸ τὸν ἀπλὸ εὐδαιμονισμό, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὴν ἡδονὴ ὡς αὐτοσκοπὸ τῆς ζωῆς.

Πάντως ἔχει μεγάλη σημασία, ὅτι κατὰ τὸ Σπένσερ, οὔτε τὸ ἀπλῶς εὐχάριστο, οὔτε τὸ ἀπλῶς δυσάρεστο εἶναι ἠθικῶς σημαντικὰ γεγονότα, δηλαδή δὲν ἔχουν οὔτε θετικὴ οὔτε ἀρνητικὴ ἠθικὴ ἀξία. Τὸ εὐχάριστο, ἢ ἡδονή, ἀξίζει ὅμως, κατὰ τὸ Σπένσερ, γιατί, ὅταν ὑπάρχη, δηλώνει ὅτι ἡ ζωὴ ἀκολουθεῖ τὸ σωστό της δρόμο, τὴν αὐτοσυντήρησή της. Καὶ τὸ δυσάρεστο πάλιν, δηλαδή ὁ πόνος, ἀξίζει, γιατί, ὅταν ὑπάρχη, δηλώνει ὅτι ἡ ζωὴ κινδυνεύει. Δηλαδή, καὶ τὰ δύο αὐτὰ δὲν εἶναι αὐτοσκοπὸς τῆς ζωῆς, ἀλλὰ ἀπλὰ παρακόλουθα. Αὐτοσκοπὸς εἶναι ἡ αὐτοσυντήρησις τῆς ζωῆς.

Τὸ *sum esse conseruare*, τοῦτο εἶναι τὸ κύριον γεγονὸς τῆς ζωῆς, τὰ ἄλλα εἶναι τεχνάσματα πού τεχνάσθηκε ἡ ζωὴ γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ τῆς. Ὁ νόμος αὐτός, δηλαδή ἡ αὐτοσυντηρησις, δὲν ἰσχύει κατὰ τὸν Σπένσερ μόνον γιὰ τὴν ἐνόργανη φύση, τὴ ζωὴ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀνόργανη. Εἶναι γενικὰ παγκόσμιος νόμος, καὶ τὸ βρίσκομε μέσα σ' ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς πραγματικότητος. Ἡ φυσικὴ δορίζει, παραδείγματος χάριν, ὅτι ἡ ἐνέργεια γενικῶς διατηρεῖται καὶ ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἀφθαρτὴ, ἀδιάφορο ἂν ἀλλάξῃ μορ-

φές, ἂν καὶ τοῦτο σήμερα δὲν εἶναι τόσο ἀδιάσειστη ἀρχὴ τῆς φυσικῆς, ὅπως ἄλλοτε. Ἡ ἴδια σκέψη ὑπάρχει καὶ στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη. Ἐκεῖ μάλιστα ἔχει ἰδιαίτερη γοητεία, δὲν εἶναι τόσο ἀπογυμνωμένη ἀπὸ κάθε ἀξιολόγηση, ὅπως στὸν Σπένσερ. Τὰ θνητά, λέγει καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν ἔχουν ἄλλον τρόπο νὰ διατηρήσουν τὴν ἀθανασία τους καὶ νὰ μετᾶσχουν σ' αὐτὸ τὸ θεϊκὸ γνῶρισμα, παρὰ τὴ γέννηση, δηλαδὴ τὴ διαιώνιση. Μὲ τὴ γέννηση, δηλαδὴ μὲ τὸ γεγονός, ὅτι τὸ κάθε ζῷο καὶ φυτὸ γεννάει ὅμοιό του, ἐξασφαλίζει ἡ θνητότητα τὴν ἀθανασία.

Ἐπίσης καὶ ἡ ἀλλαγὴ τῆς ὕλης, δηλαδὴ ἡ ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς τῆς, δίχως νὰ φθείρεται τὸ εἶναι τῆς, εἶναι κι' αὐτὸς ἓνας τρόπος ἀθανασίας τῆς. Καὶ αὕτῃ ἡ σκέψη ὑπάρχει μέσα στοὺς Ἕλληνες φιλοσόφους. Κυριώτεοα ὅμως ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἰσάγεται ὁ ἔρως, δηλαδὴ ἡ ὄρεξη τοῦ θνητοῦ γιὰ τὴν ἀθανασία. Κι' αὕτῃ ἡ σχετικὴ ἀθανασία τοῦ θνητοῦ κατορθώνεται μὲ τὴ διαιώνιση τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀθανασία τῶν στοιχείων τίθεται. «Στοιχεῖον, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἐστίν, ἐξ οὗ γίνεται τὰ ὄντα πρῶτον καὶ εἰς ὃ φθείρεται τελευταῖον, τῆς μὲν οὐσίας ὑπομενούσης, τοῖς δὲ πάθεσι μεταβαλλούσης» (983, β 10). Τοῦτο λοιπὸν τὸ γνῶρισμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὕλης γενικὰ, ἔρχεται ὁ Σπένσερ νὰ τὸ θέσῃ ὡς κριτήριον καὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ αὐτοσυντήρηση εἶναι ὁ νόμος πού ὠθεῖ κάθε ζωντανὸ πλάσμα ν' ἀμύνεται ἐναντίον τοῦ κινδύνου πού ἔρχεται ἀπ' ἔξω, καὶ αὐτὸς πάλιν ὁ νόμος τὸ διδάσκει νὰ διαλέγῃ τί τοῦ εἶναι ὠφέλιμον καὶ τί βλαβερό. Τὸ «ἐκλέγειν», ἡ ἰκανότητά αὐτῆ, εἶναι κάτι βασικὸ γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἐπιβίωσή της.

Ἀμυνα καὶ ἐκλογή εἶναι τὰ μέσα γιὰ νὰ κρατηθῇ ἡ ζωὴ ἐν ζωῇ. Καὶ ὅσο κατώτερο εἶναι τὸ εἶδος τῆς ζωῆς, ὁ ὀργανισμός, τόσο δυσκολώτερα ἀμύνεται, καὶ τόσο δυσκολώτερα χωρίζει τὸ ὠφέλιμον ἀπὸ τὸ βλαβερό. Τὰ κατώτερα εἶδη τῆς ζωῆς ἀντιδροῦν σὲ λίγες μόνον ἐξωτερικὲς ἐπιζήμιες ἐπιδράσεις, καὶ γιὰ τοῦτο τὰ εἶδη αὐτὰ τῆς ζωῆς κινδυνεύουν περισσότερο. Μιὰ μικρὴ μεταβολὴ τῶν ὄρων τοῦ περιβάλλοντος προκαλεῖ τὸ θάνατον αὐτῶν τῶν ὀργανισμῶν. Γιατὶ δὲν μποροῦν, οὔτε γνωρίζουν ν' ἀμυνθοῦν, ν' ἀντιδράσουν καὶ νὰ διαλέξουν. Ἀπεναντίας, ὅσο ἀνεβαί-

νόμῳ τὴν κλίμακα τῶν εἰδῶν τῆς ζωῆς, τόσο βλέπομε ὅτι τὰ συστήματα γίνονται τελειότερα. Καὶ τόσο καλύτερα ἀμύνεται ἡ ζωὴ, τόσο ἐπιτηδειότερα διαλέγει τὸ ὠφέλιμο καὶ ἀποφεύγει τὸ βλαβερό. Ἔχομε ἐδῶ τὴν ἴδια σκέψη ποὺ ἀναπτύσσει ὁ ἰδρυτῆς τῆς ἀρχαίας σοφιστικῆς, ὁ Πρωταγόρας, στὸν ὁμώνυμο διάλογο τοῦ Πλάτωνος. Ἡ διαφορὰ ὅμως εἶναι, ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἀναπτύσσει τὴν ἰδέα αὐτὴν παραστατικώτερα, πλαστικώτερα, δηλαδή ἑλληνικά. Καὶ λέγει ὁ Πρωταγόρας :

«Ἦτανε κάποτε μιὰ ἐποχὴ, ποὺ ὑπῆρχανε βέβαια οἱ θεοί, μὰ τὰ θνητὰ γένη δὲν ὑπῆρχανε. Ὅταν ὅμως ἦρθε καὶ γι' αὐτὰ ὁ καιρὸς ποὺ ὥρισε ἡ μοῖρα νὰ γεννηθοῦν, οἱ θεοὶ τὰ σχημάτισαν μέσα στὴ γῆ ἀπὸ χῶμα καὶ φωτιὰ ἀνακατωμένα καὶ ἀπ' ὅ,τι ἄλλο εἶναι ἀναμιγμένο μὲ φωτιὰ καὶ χῶμα. Ὅταν λοιπὸν ἦτανε νὰ τὰ βγάλουνε στὸ φῶς, προστάξαμε τὸν Προμηθεῖα καὶ τὸν Ἐπιμηθεῖα νὰ τὰ προικίσουνε καὶ νὰ μοιράσουνε στὸ καθένα τὶς δυνάμεις ποὺ τοῦ πρέπει. Ὅμως παρακαλοῦσε τὸν Προμηθεῖα ὁ Ἐπιμηθεὺς νὰ τὸν ἀρήσῃ νὰ κάμῃ αὐτὸς τὴ μοιρασιά, καὶ ὅταν πιά ἐγώ, εἶπε, ἔχω μοιράσει, μοιραεῖς ἐσὺ νὰ ἐξετάσῃς. Ἔτσι τὸν πείθει καὶ μοιράζει αὐτὸς. Καθὼς λοιπὸν μοίραζε, ἔδινε σ' ἄλλα δύναμη χωρὶς ταχύτητα, τὰ πιὸ ἀδύναμα ὅμως τὰ προίκιζε μὲ ταχύτητα. Καὶ ἄλλα ὥπλιζε, ἐνῶ σ' ἐκεῖνα ποὺ ἔδινε ἀοπλή φύση, ἐμηχανεύονταν γι' αὐτὰ κάποιον τρόπο γιὰ τὴ σωτηρία τους. Ἐκεῖνα δηλαδή ἀπ' αὐτὰ ποὺ τὰ ἐντυνε μὲ μικρὸ σχῆμα, σ' αὐτὰ χάριζε φτερά, γιὰ νὰ φεύγουνε, ἢ ὑπόγεια κατοικία. Ἐκεῖνα ὅμως ποὺ τὰ μεγάλωνε στὸ μέγεθος, μ' αὐτὸ πάλιν τὰ ἔσωζε. Καὶ τὰ ἄλλα ἔτσι ἰσοζυγιάζοντας τὰ μοίραζε. Αὐτὰ ὅμως τὰ μηχανεύονταν, γιατί εἶχε τὸ νοῦ του μὴν τυχὸν ξολοθρευθῆ κανένα γένος. Ἀφοῦ λοιπὸν τοὺς ἔδωκε τοὺς τρόπους νὰ ξεφεύγουν τὸ ἀλληλοφάγωμα, μηχανεύθηκε νὰ βολέψῃ τὸ καθένα καὶ σύμφωνα μὲ τὶς ἐποχὰς τοῦ χρόνου ποὺ στέλνει ὁ Ζεὺς. Ἔτσι τὰ ἐντυνε μὲ πυκνὰς τρίχες καὶ στερεὰ δέρματα, ἵκανὰ νὰ τὰ προστατεύουνε ἀπὸ τὸ χειμῶνα, καὶ δυνατὰ πάλιν γιὰ τὶς ζέστες. Καὶ φρόντισε, ὅταν πηγαίνουνε νὰ πλαγιάσουνε, τὰ ἴδια πράγματα πάλιν νὰ τοὺς εἶναι κατάλληλο καὶ αὐτόφυτο στρωμὰ γιὰ τὸ καθένα. Καὶ πόδεσε ἄλλα μὲ νύχια, ἄλλα μὲ τρίχες καὶ δέρματα στερεὰ καὶ ἀναίμακτα. Ὑστερα πάλιν εὑρίσκει τροφὴν χωριστὴν γιὰ

τὸ καθένα, γιὰ ἄλλα τῆς γῆς τὰ βότανα, γιὰ ἄλλα τῶν δένδρων τοὺς καρπούς, γιὰ ἄλλα πάλιν τὶς ρίζες. Καὶ εἶναι κι' ἄλλα πού τοὺς ἔδωκε γιὰ τροφή τὸ φάγωμα ἄλλων ζῶων. Καὶ ἄλλα τὰ προίκισε μὲ ὀλιγονία, ἐκεῖνα πάλιν πού ξολοθρεύονται ἀπ' αὐτά, μὲ πολυγονία, γιὰ νὰ σώζῃ τὸ γένος τους. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ὁ Ἐπιμηθεὺς δὲν ἦτανε πολὺ φρόνιμος, δὲν κατάλαβε, ὅτι εἶχε πιά ξοδέψει τὶς δυνάμεις καὶ ε'χε ἀκόμα ἀφήσει ἀπροίκιστο τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων καὶ ἦτανε σὲ ἀπορία τὶ νὰ κάμῃ. Καὶ καθὼς δὲν ἤξερε πῶς νὰ βρῇ διέξοδο, ἔρχεται σ' αὐτὸν ὁ Προμηθεὺς γιὰ νὰ ἐξετάσῃ τὸ μοίρασμα καὶ βλέπει, πῶς ὅλα τὰ ἄλλα ζῶα ἦτανε καλοβολεμένα, ὁ ἄνθρωπος ὁμοῦς γυμνὸς καὶ ἀνυπόδητος καὶ χωρὶς στρώμα καὶ ἄοπλος. Καὶ ἔφθασε πιά καὶ ἡ ἡμέρα ἡ ὠρισμένη ἀπὸ τῆ μοῖρα νὰ βγῇ ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῆ γῆ στὸ φῶς. Ὄντας λοιπὸν σὲ ἀμηχανία ὁ Προμηθεὺς ποιά σωτηρία νὰ βρῇ γιὰ τὸν ἄνθρωπο, κλέβει ἀπὸ τὸν Ἡφαιστο καὶ τὴν Ἀθηνᾶ τὴν ἐντεχνη σοφία μαζί μὲ τὴ φωτιά—γιατὶ ἦτανε ἀδύνατον χωρὶς τὴ φωτιά ν' ἀποχτήσῃ κανεὶς ἢ νὰ χρησιμοποίησῃ τὴ σοφία ἐκεῖνη— κ' ἔτσι τὰ δωρίζει στὸν ἄνθρωπο. Τὴ σοφία του λοιπὸν γιὰ τὴ ζωὴ ὁ ἄνθρωπος ἔτσι τὴν ἀπόχτησε, τὴν πολιτικὴ ὁμοῦς δὲν τὴν εἶχε, γιατί αὐτὴ ἦτανε κοντὰ στὸ Δία καὶ στὸν Προμηθεῖα δὲν ἦτανε πιά μπορετὸ νὰ μπῆ μέσα στὴν Ἀκρόπολη στὴν κατοικία τοῦ Δία. Καὶ βάλε ἀκόμα, ὅτι οἱ φύλακες τοῦ Δία ἦτανε φοβεροί. Στῆς Ἀθηνᾶς ὁμοῦς καὶ τοῦ Ἡφαιστου τὸ κοινὸ οἶκημα, ὅπου ἐργάζονταν καὶ οἱ δύο τὶς τέχνες τους, εἰσέρχεται κρυφά, καὶ κλέβει τὴν τέχνη τῆς φωτιάς τοῦ Ἡφαιστου καὶ τὴν ἄλλη τέχνη τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τὴν δίνει στὸν ἄνθρωπο, κ' ἔτσι βολεύθηκε στὴ ζωὴ του ὁ ἄνθρωπος. Τὸν Προμηθεῖα ὁμοῦς ὕστερα ἐξ αἰτίας τοῦ Ἐπιμηθέως τὸν βρῆκε ἡ τιμωρία γιὰ τὴν κλοπὴ.

» Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ ἄνθρωπος μετάλαβε ἀπὸ τὴ θεϊκὴ μοῖρα, πρῶτα πρῶτα ἐξαιτίας τῆς συγγένειας μὲ τοὺς θεοὺς, αὐτὸς μόνον ἀπ' ὅλα τὰ ζῶα ἐπίστευε σὲ θεοὺς, καὶ ἄρχισε νὰ ἰδρῦῃ βωμοὺς καὶ ἀγάλματα τῶν θεῶν. Ἐπειτα ἄφθρωσε μὲ τὴν τέχνη λαλιὰ καὶ λέξεις, καὶ ἔμαθε νὰ κἀνῃ κατοικίες, φορέματα, ὑποδήματα καὶ στρώματα καὶ νὰ βρῖσκη τὶς τροφὲς ἀπὸ τὴ γῆ. Ἔτσι καταρτισμένοι στὴν ἀρχὴ οἱ ἄνθρωποι κατοικοῦσαν σποραδικά, καὶ πόλεις δὲν ὑπῆρχανε. Τοὺς ἀφανίζανε λοιπὸν τὰ θηρία, γιατί ἦτανε

σὲ ὅλα πιὸ ἀδύνατοι ἀπ' αὐτά, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη ἦτανε βέβαια ἱκανὴ νὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ βροῖσκουν τροφή, ὕστεροῦσε ὅμως στὸν πόλεμο μὲ τὰ θηρία. Γιατὶ δὲν εἶχανε δὲ ἀκόμα τὴν πολιτικὴν τέχνην, ποὺ μέρος τῆς εἶναι ἡ πολεμικὴ. Ἄρχισαν λοιπὸν νὰ μαζεύωνται καὶ νὰ βροῖσκουν τὴ σωτηρία τοὺς χτίζοντας πόλεις. Κάθε φορὰ ὅμως ποὺ μαζεύονταν, ἀδικούσανε ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ἐπειδὴ δὲν εἶχανε τὴν πολιτικὴν τέχνην, ἔτσι ποὺ πάλι σκορπίζονταν καὶ τοὺς εὗρισκε ἡ καταστροφή. Ὁ Ζεὺς λοιπὸν φοβήθηκε γιὰ τὸ γένος τοὺς, μὴ χαθῆ σὺθέμελο, στέλνει τὸν Ἑρμῆ νὰ φέρῃ στοὺς ἀνθρώπους τὴν αἰδωσύνην καὶ τὸ δίκαιο, γιὰ νὰ συντρέξουν αὐτὰ νὰ γίνῃ τάξις μέσα στὶς πόλεις καὶ οἱ δεσμοὶ τῆς φιλίας. Ρωτᾷ λοιπὸν ὁ Ἑρμῆς τὸ Δία, μὲ ποιὸν τρόπο νὰ δώσῃ στοὺς ἀνθρώπους τὸ δίκαιο καὶ τὴν αἰδωσύνην. Νὰ τὰ μοιράσω κ' ἐγὼ, ὅπως μοιράστηκαν οἱ τέχνες; Καὶ μοιράστηκαν μ' αὐτὸν ἔδω τὸν τρόπο. Ἐνας ἔχει τὴν ἰατρικὴν καὶ ἀρκεῖ γιὰ πολλοὺς ἀνίδεους· ἔτσι καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ ἔχουνε τέχνες. Καὶ τὸ δίκαιο λοιπὸν καὶ τὴν αἰδωσύνην, ἔτσι νὰ τὰ βάζω μέσα στοὺς ἀνθρώπους ἢ νὰ τὰ μοιράσω σὲ ὅλους; Σὲ ὅλους, εἶπε ὁ Ζεὺς, καὶ ὅλοι νὰ μεταλάβουνε, γιατί δὲν θὰ γίνουνε πόλεις ἂν μετέχουνε σ' αὐτὰ λίγοι, ὅπως στὶς ἄλλες τέχνες. Καὶ βάλε νόμον ἀπὸ μένα, ὅποιος δὲν μπορεῖ νὰ μεταλάβῃ αἰδωσύνην καὶ δίκαιο, αὐτὸν νὰ τὸν σκοτώνουν, γιατί εἶναι ἀρρώστεια γιὰ τὴν πόλιν.

»Ἐτσι λοιπὸν, Σωκράτη, καὶ γι' αὐτὴν τὴν αἰτία καὶ οἱ ἄλλοι ἀνθρώποι καὶ οἱ Ἀθηναῖοι, ὅταν γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἱκανότητα στὴν ἀρχιτεκτονικὴ ἢ σὲ ἄλλη καμμιά τέχνη, πιστεύουν, πὼς λίγοι μποροῦν νὰ δώσουν συμβουλή, καὶ ἂν κανεὶς, ποὺ εἶναι ἔξω ἀπ' αὐτοὺς τοὺς λίγους, τοὺς συμβουλεύσῃ δὲν τὸν ἀνέχονται, ὅπως σὺ ὁ ἴδιος λές. Καὶ πολὺ σωστά, κατὰ τὴ γνώμη μου. Ὅταν ὅμως μαζεύωνται γιὰ νὰ βουλευθοῦν γιὰ τὴν πολιτικὴν ἱκανότητα, αὐτὴν ποὺ πρέπει ὀλόκληρη νὰ στηρίζεται στὴ δικαιοσύνη καὶ στὴ σωφροσύνη, πολὺ σωστά ἀνέχονται κάθε πολίτη, γιατί στὸν καθένα ἀρμόζει νὰ μεταλαβαίνῃ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἱκανότητα, ἀλλιῶς δὲν θὰ ὑπάρχουνε πόλεις. Αὐτὴ, Σωκράτη, εἶναι ἡ αἰτία γι' αὐτὸ τὸ πρᾶγμα».

Καὶ συνεχίζει ὁ Σπένσερ. Τὰ ζῶα, ἐπειδὴ κινοῦνται ἀφ' ἐαυτοῦ τους καὶ μποροῦν νὰ χοῦν εὐρὺν κύκλον δράσης, κινδυνεύουν λιγώ-